

COVID-19 crisis vraagt om fundamentele heroriëntatie op de rol van toerisme in onze samenleving

Rene van der Duim

Emeritus Professor Wageningen Universiteit

Vrijtijdstudies, 2020, 38 (3) 17-21

Introductie

Al in april 2020 voorspelden Gossling, Scott en Hall (2020) - in een van de eerste gepubliceerde artikelen over toerisme en COVID-19 - dat de impact en het herstel van de COVID-19-pandemie ongekend zullen zijn. En ze kregen gelijk. Volgens NRIT media (30-9-2020) trekt Nederland in 2020 naar verwachting 71% minder buitenlandse toeristen dan in 2020. Het aantal Nederlanders op vakantie in het buitenland bereikte deze zomer een historisch dieptepunt en men ging ook minder in eigen land op vakantie (-36%). Bijna de hele toeristische sector zit nog steeds in een diep dal en dat blijft voorlopig zo. Volgens dezelfde berichtgeving kunnen we naar verwachting pas in 2024 spreken van herstel.

Maar niet alleen in Nederland was er sprake van een ongekende afname van toeristische bewegingen en bestedingen. In juni 2020 voorspelde de World Travel & Tourism Council (WTTC, 2020) - in het beste geval - het verlies van maar liefst 100 miljoen banen voor de toerisme- en reissector als gevolg van de coronaviruspandemie. De UNWTO (2020) voorspelt een verlies van 850 miljoen tot 1,1 miljard internationale toeristen en een verlies van US \$ 910 miljard tot US \$ 1,2 biljoen aan exportopbrengsten uit toerisme. Deze effecten zijn voelbaar in reguliere toeristische bestemmingen zoals de Middellandse Zee, Canarische Eilanden of Bahama's, maar ook in bijvoorbeeld bestemmingen gericht op natuurtoerisme in Afrika.

Maar de COVID-19 crisis laat niet alleen zien dat toerisme een relatie heeft met onze economie. De Corona crises heeft geleid tot banenverlies, economische schade etc. en toerisme als economische sector op de politieke kaart gezet. Maar het heeft ook op andere terreinen de rol van toerisme in onze samenleving uitvergroot en de noodzaak van een fundamentele heroriëntatie op de rol van toerisme in onze samenleving duidelijk gemaakt. Na een korte meer theoretische onderbouwing van dit argument, zal ik mijn pleidooi voor herbezinning illustreren aan de hand van een korte beschouwing over de invloed van COVID-19 op natuurbescherming en ontwikkeling in Oostelijk en Zuidelijk Afrika.

Toerisme als sociale kracht

Om de relatie tussen toerisme en corona beter te begrijpen is het in de eerste plaats van belang te beseffen dat COVID-19 niet moet worden beschouwd als een 'externe' factor waar we (tijdelijk?) rekening mee moeten houden, maar dat COVID-19 onlosmakelijk onderdeel van toerisme is, net als veel andere 'dingen'. In overeenstemming met het door Actor-netwerk Theorie voorgestelde principe van symmetrie, en mijn conceptualisering van toerisme in termen van *tourismscapes* (Van der Duim, 2007; zie ook Van der Duim, Ren en Johannesson, 2017), zijn materiële objecten, inclusief technologieën, infrastructuren en artefacten, integraal onderdeel van sociale praktijken als toerisme. De ontwikkeling van toerisme beïnvloedt en wordt net zoveel beïnvloed door het klimaat, koolstofdioxide, auto's, bossen, landschappen, creditcards, bacteriën, computers etc., en in dit geval COVID-19, als door mensen en organisaties. Sociale praktijken als toerisme omvatten dus menselijke en niet-menselijke activiteiten en verschijnselen. COVID-19 is nu onderdeel van toerisme, het beïnvloedt haar kwantiteit en kwaliteit, en tegelijkertijd heeft toerisme bijgedragen

aan de verspreiding van COVID-19¹. De huidige crises moet ons daarom doen beseffen dat we toerisme niet langer alleen als een zelfstandige (economische) sector moeten zien, maar als een sociale praktijk die onlosmakelijk verbonden is met andere 'dingen' zoals klimaatverandering, biodiversiteit, infrastructuur, ICT systemen, sociale media etc..

Door de huidige crisis zijn deze relaties zichtbaarder dan ooit geworden. Toerisme is dus niet alleen een economische sector (die nu in nood is) maar ook een sociale kracht, nauw verbonden aan en van invloed op andere maatschappelijke sectoren. Volgens Minca en Oakes (2012: 1) is toerisme

a fundamental social force that assembles a broad array of social, political, economic, cultural and material processes. Tourism is a comprehensive analytic capable of reassembling our understandings of contemporary life

Bij het bestuderen van de rol van toerisme in onze samenleving moeten we ons dus niet alleen focussen op toeristische organisaties, bestemmingen of toeristen maar ook, of juist, op de manier waarop toerisme invloed heeft op, gevormd wordt door en verstrengeld is met andere maatschappelijke verschijnselen en dat toerisme daardoor een 'ordering force' (Franklin, 2004) is. Dat opent de weg naar het onderzoeken van de relatie van toerisme met bijvoorbeeld klimaatverandering, ruimtelijke ordening en stedenbouw, erfgoed, mobiliteit, biodiversiteit en zelfs de aarde (Gren en Hijbels, 2012).

De discussie over overtoerisme in de afgelopen jaren heeft deze sociale kracht van toerisme al duidelijk aangetoond, door te verwijzen naar de gevolgen voor en relaties met de vastgoedmarkt, de openbare ruimte en de leefbaarheid in met name grote steden. Mede door het debat over overtoerisme is toerisme een integrale beleidskwestie geworden (zie ook Rli, 2019). Niet langer een sectoraal feit, of het object van louter kwantitatieve groeiramingen, maar iets dat er toe doet - in goede of slechte zin - voor leefbaarheid, klimaat, cultuur en democratie (Russo, 2020). En de recente crisis heeft deze relaties alleen maar uitvergroot toen de pleinen en straten in Amsterdam en Venetië leeg bleven, Booking.com en KLM om staatsteun vroegen en de van toerisme afhankelijke culturele sector (musea, evenementen, theaters) een doodstrijd moet voeren om te overleven.

Maar ook op andere terreinen heeft COVID-19 discussies uitvergroot. Bijvoorbeeld die over toerisme en natuurbescherming. Ter illustratie richt ik in het volgende stuk mijn blik op Zuidelijk en Oostelijk Afrika.

Gevolgen voor Afrika: toerisme, natuurbescherming en ontwikkeling

In een recent redactioneel essay over COVID-19 en beschermde gebieden, merken Hockings et al. (2020: 9) op dat natuurtoerisme een belangrijke bijdrage levert aan de economische activiteit over de hele wereld. Vóór de pandemie schatten onderzoekers dat de beschermde gebieden in de wereld ongeveer acht miljard bezoeken per jaar kregen. Voor 2019 wordt de directe waarde van natuurtoerisme geschat op 120 miljard dollar of 346 miljard dollar wanneer multiplier-effecten worden meegenomen, en wordt het aantal banen op bijna 22 miljoen geschat (WTTC, 2019).

Ook in Zuidelijk en Oostelijk Afrika heeft de huidige crisis de relatie tussen toerisme, natuurbescherming en ontwikkeling op scherp gezet. De impact is enorm. Een recent onderzoek onder Afrikaanse safaritouroperators wees uit dat meer dan 90 procent van hen een daling van meer dan 75 procent in boekingen had meegemaakt en velen gaven aan helemaal geen boekingen

---

¹ In juni is een speciale uitgave van ATLAS Review verschenen, waarin 12 wetenschappers gevraagd werden hun licht te laten schijnen op de uitbraak van COVID 19 in relatie tot toerisme. Zie hiervoor <http://www.atlas-euro.org/>

te hebben gehad. Hierdoor wordt de lokale werkgelegenheid aangetast (Hockings et al. 2020), maar is ook natuurbescherming onder druk komen te staan.

In de afgelopen 25 jaar is toerisme een instrument geworden om natuurbeschermingsdoelen te bereiken. Niet alleen via inkomsten van bezoekers aan nationale parken, maar vooral ook in gebieden buiten nationale parken. Kenia, bijvoorbeeld, kent – net als Namibië – zogenaamde *conservancies* (Van der Duim, van Wijk en Lamers, 2015). Deze natuurreservaten omspannen meer dan 11 procent van het land van Kenia, meer dan nationale parken. Het model is eenvoudig: lokale bewoners, voornamelijk veehouders, ontvangen inkomsten uit het toerisme en safari's als compensatie voor verloren grasland, o.a. in de vorm van betaalde banen in lodges of als parkwachters. Dieren in het wild worden zo levend waardevoller dan dood, wat bijvoorbeeld stroperij ontmoedigt (Bearak, 2020). Nu de inkomsten uit toerisme bijna op nul staan, hebben de meeste werknemers van de 167 natuurreservaten in Kenia geen werk en zijn de betalingen aan bijna 1 miljoen lokale bewoners verminderd of volledig opgeschort. Ze overwegen nu een terugkeer naar begrazing, waardoor decennia van inspanningen voor natuurbehoud op de uitgestrekte graslanden in Afrika in gevaar komen (Bearak, 2020). Een dergelijk verlies aan werkgelegenheid, niet alleen in Kenia, maar ook elders in Afrika, zal natuurbeschermingsactiviteiten ernstig belemmeren (Newsome, 2020).

Maar tegelijkertijd toont de huidige crisis ook op andere manieren de kwetsbaarheid van dit model aan. Het voortbestaan van veel natuurreservaten is niet alleen afhankelijk van inkomsten uit toerisme, maar ook van donoren (zowel publieke als private) en het is maar zeer de vraag in hoeverre deze in het licht van de economische crisis bereid of in staat zijn de klappen op te vangen. Hockings et al. (2020) wezen er in april al op dat in een aantal landen op natuurbescherming gekort wordt om het bestrijden van de pandemie te kunnen betalen en dat argumenten voor het terugdraaien van milieubescherming aan kracht winnen, waarbij tegelijkertijd meer vergunningen voor het winnen van grondstoffen in beschermd en beschermd gebied verleend worden. De COVID-19-crisis heeft daarmee op een haast historische pijnlijke wijze de kwetsbaarheid onderstreept van de afhankelijkheid van filantropie en marktgebaseerde instrumenten (in ons geval inkomsten uit toerisme) voor natuurbehoud, terwijl dat toch een als een klassieke overheidsverantwoordelijkheid moet worden gezien.

Drie scenario's

Op basis van hun analyse stellen Hockings et al. (2020) daarom drie mogelijke scenario's voor. In het eerste scenario ('een terugkeer naar normaal'), leert de wereld zich aan te passen aan COVID-19 en streeft het naar terugkeer naar het oude model van economische groei. Er zijn wetenschappelijke doorbraken in de behandeling van het virus en er wordt een effectief vaccin ontwikkeld en wereldwijd gedeeld. Hoewel er een economische recessie van 1 à 3 jaar is, is er een terugkeer naar het niveau van toerisme van vóór COVID-19 en de overheidssteun voor beschermd en beschermd gebied. In een tweede scenario, dat vooral uitgaat van een economische depressie, duurt de wereldwijde pandemie langer of is dodelijker dan verwacht. Hoge werkloosheid en faillissementen betekenen lagere belastinginkomsten voor regeringen. Er is een wereldwijde economische depressie, die resulteert in een dramatische afname van alle financiering van natuurbescherming. Het toerisme herstelt zich niet en gemeenschappen die afhankelijk zijn van inkomsten uit toerisme hebben geen geld meer waardoor natuurbescherming onder druk komt. Volgens het derde scenario resulteert de pandemie in significante veranderingen in de perceptie van de mensheid van onze planeet en onze relatie met de natuur. Naties delen samen een dramatische pandemie-ervaring, wat resulteert in een gedeelde band met de planeet en met elkaar. In dit derde scenario is er een nieuw besef dat de wereldwijde pandemie het resultaat is van de manier waarop consument gedreven samenlevingen de natuur misbruiken.

Terwijl de eerste twee scenario's zich richten op een terugkeer naar 'business-as-usual' of een 'business-as-unusual', leidt het laatste scenario de discussie naar een meer fundamentele heroriëntatie op niet alleen de manier waarop we hebben gereisd en het toerisme hebben georganiseerd, maar ook de manier waarop we omgaan met de natuur en natuurbescherming financieren. Met name politiek economen bepleiten deze diepgaande heroverweging van de financiering van natuurbehoud, en de rol van toerisme daarbinnen (Fletcher, Büscher, Massarella & Koot, 2020). Ze propageren een toekomst die volgens hen mensen en natuur in staat stelt om naast elkaar te leven in zinvolle co-existentie in plaats van oppervlakkige gemodificeerde ontmoetingen. En een die het levensonderhoud ondersteunt en subsidieert van mensen die nauw met dieren in het wild leven, afgezien van het bieden van onzekere werkgelegenheid in het toerisme - bijvoorbeeld via herverdelende mechanismen zoals een basisinkomen (Fletcher en, Büscher 2020). Een dergelijke benadering, waarin sociaal-ecologische rechtvaardigheid en gelijkheid centraal staan, wordt "convivial conservation" genoemd (Büscher en Fletcher, 2020).

Ook al is het zeer onduidelijk wat precies de lange termijn gevolgen van de COVID 19-pandemie voor natuurbescherming in Afrika zullen zijn, het is zeker dat die toekomst afhangt van politieke keuzes en steun, adequate financiering van beschermde gebieden en de actieve rol van ngo's en overheden en het hernieuwde vertrouwen van lokale gemeenschappen in de steun van overheden en ngo's (Newsome, 2020).

Fundamentele heroriëntatie noodzakelijk

In de huidige crisis gaat de aandacht in eerste instantie uit naar behoud van werkgelegenheid in - naar nu gebleken is - zeer kwetsbare sub-sectoren als touroperating, hotellerie, luchtvaart en - zoals het bovenstaande Afrikaanse voorbeeld aantoont - natuurtoerisme. Maar daar zal en moet het niet bij blijven. Gezien de nauwe verwevenheid van toerisme en onze leefomgeving pleit ik - ook in lijn met het derde scenario - voor een fundamentele heroriëntatie op de rol van toerisme in onze samenleving. De wereldwijde ontwrichting van COVID-19 heeft ons op een moment gebracht waarop we ons kunnen voorstellen wat voorheen als onmogelijk werd beschouwd. Terecht merkte in april 2020 Andrew Evans² op NBC-nieuws op dat de pandemie van het coronavirus veel niet-duurzame aspecten van onze geglobaliseerde wereld aan het licht heeft gebracht, en iedereen - hotels, luchtvaartmaatschappijen, pretparken, resorts, bestemmingen, cruiseschepen en reizigers - moet de balans opmaken wat onze rol hierin is. Volgens Evens moeten overheden verantwoording afleggen aan ons, en moeten wij ons veel meer rekenschap geven van het algemeen belang. Het is echter allesbehalve zeker dat een dergelijke transformatie zal plaatsvinden als we kijken naar hoe een deel van de toeristische sector streeft naar een snel herstel en terugkeer naar de 'normale gang van zaken' (Higgins-Desbiolles, 2020).

Maar de huidige crisis laat ons eigenlijk geen keus. De nauwe relatie van toerisme met onze leefomgeving in brede zin, zoals vorig jaar ook verduidelijkt in het rapport *Waardevol Toerisme* (RLI, 2019), vraagt om een grondige herbezinning en politieke afweging van de rol die toerisme in onze samenleving kan en moet spelen. Niet in de laatste plaats omdat - als de relatie met COVID-19 eenmaal naar de achtergrond verdwijnt - nieuwe - en nog grotere - uitdagingen op het gebied van bijvoorbeeld klimaatverandering en biodiversiteit al onze aandacht zullen vragen. Hier in Nederland, in de rest van Europa, maar natuurlijk ook in Afrika.

---

² <https://www.nbcnews.com/think/opinion/coronavirus-will-change-how-we-travel-will-probably-be-good-ncna1186681>

Literatuur:

- Bearak, M. (2020). Coronavirus is crushing tourism — and cutting off a lifeline for wildlife. *Washington Post*. July 17, 2020.
<https://www.washingtonpost.com/graphics/2020/world/coronavirus-africa-tourism-wildlife/>
- Büscher, B. & Fletcher, R. (2020). *The Conservation Revolution : Radical Ideas for Saving Nature Beyond the Anthropocene*. London: Verso Books
- Fletcher, R., & Büscher, B. (2020). Conservation basic income: A non-market mechanism to support convivial conservation. *Biological Conservation*, 244, 108520.
- Fletcher, R., Büscher, B. Massarella, K. & Koot, S. (2020), Ecotourism and Conservation under COVID-19 and Beyond. In: Russo, A.P., van der Duim, V.R. & Duncan, T. (2020), *Tourism and the Corona crises: Some ATLAS reflections*. *ATLAS Review 2020-2*. Arnhem: ATLAS
- Gössling, S., Scott, D. & Hall, C.M. (2020). Pandemics, tourism and global change: a rapid assessment of COVID-19. *Journal of Sustainable Tourism*, DOI: 10.1080/09669582.2020.1758708.
- Huijbens, E.H. & Gren, M. (2012). Tourism, ANT and the Earth. In: van der Duim, V.R., Ren, C. & G. Thór Jóhannesson. *Actor-Network Theory and Tourism. Ordering, Materiality and Multiplicity*. London: Routledge
- Higgins-Desbiolles, F. (2020). Socialising tourism for social and ecological justice after COVID-19. *Tourism Geographies* <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1757748>
- Hockings et al. (2020): Editorial Essay: COVID-19 and protected and conserved areas. *PARKS* 26 (1) May 2020
- Minca, C. en T. Oakes (2012), *Real Tourism. Practice, Care, and Politics in Contemporary Travel Culture*. London: Routledge
- Newsome, D. (2020). The collapse of tourism and its impact on wildlife tourism destinations. *Journal of Tourism Futures*. DOI: 10.1108/JTF-04-2020-0053
- Russo, A.P. (2020), After Overtourism? Discursive lock-ins and the future of (tourist) places. In: Russo, A.P., van der Duim, V.R. & Duncan, T. (2020), *Tourism and the Corona crises: Some ATLAS reflections*. *ATLAS Review 2020-2*. Arnhem: ATLAS
- Rli (2020). Waardevol Toerisme. *Onze leefomgeving verdient het*. Den Haag: Raad voor de Leefomgeving en Infrastructuur
- UNWTO (2020, 7 May). *International tourist numbers could fall 60-80% in 2020*, UNWTO reports. Retrieved 11 May 2020, from <https://www.unwto.org/news/covid-19-international-tourist-numbers-could-fall-60-80-in-2020>
- Van der Duim, V.R. (2007), Tourismscapes. An actor-network perspective. *Annals of Tourism Research*. 34 (4) 961-976
- Van der Duim, V.R., Ren, C. & Johannesson, G.T. (2017). ANT: A decade of interfering with tourism. *Annals of Tourism Research*. 64: 139-149
- Van der Duim, V.R., van Wijk, J. & Lamers, M. (2015). *Institutional Arrangements for Conservation, Development and Tourism in Eastern and Southern Africa*. Dordrecht Springer.

World Travel and Tourism Council (2019). *The economic impact of global wildlife tourism*. August 2019. <https://travesiasdigital.com/wp-content/uploads/2019/08/TheEconomic-Impact-of-Global-Wildlife-Tourism-Final-19.pdf>.

WTTC (2020) Travel & Tourism Recovery Scenarios 2020 and Economic Impact from Covid-19 Research note. World Travel & Tourism Council <https://wttc.org/Research/Economic-Impact/Recovery-Scenarios-2020-Economic-Impact-from-COVID-19>